

To: Script Ad Hoc / Unicode Technical Committee
From: Viktor Kovács (via Debbie Anderson, SEI, UC Berkeley)
Date: 9 March 2023
Subject: Article on Old Hungarian letters for Q, X, Y

The attached article by Friedrich Klára (in Hungarian with an English translation) addresses the question of the letters Q, X and Y in Old Hungarian, which were proposed for encoding in L2/21-115.

The article comes from Megfejtések könyve II (ISBN: 978-963-88764-5-4) and is accessible from rovasirasforrai.hu.

Are there Q, X, Y in the Siménfalvi rovás entries?

Written by: Klára Friedrich

The Székely-Hungarian rovás script for writing down the sounds of our Hungarian language

perfectly suitable. There are, however, some sounds that do not belong to the Hungarian phonetic set, so we have no rovás signs for them, and they do not occur in our rovás monuments. These are Q, X, Y and W.

However, Gábor Hosszú, the author of the *Rovásatlas*, a publication published in 2013, states, but does not prove, that the Siménfalvi rovás records from the 17th century contain **Q, X** and **Y**.

It is the refutation of this unproven statement that I am writing about.

I will not discuss here the Siménfalvi bird carving from the 20th century among the Siménfalvi monuments. Here we will only discuss the 17th century entries of Mihály Moga Bonyhai.

I give information about these on the basis of a study by the archaeologist Elek Benkő (Elek Benkő: The Siménfalvi rovás monument and its circle, Turán, **2005/March.**)

In 1991, Erzsébet Muckenhaupt, a researcher at the Székely Museum of Csík in Csíkszereda, noticed rovás inscriptions in a 16th century bound volume of the Franciscan monastery of Csiksomlyó, dating from several authors. The inscriber is Mihály Bonyhai Moga, a Catholic cattle manager of probable Romanian origin and book collector Mózes Székely Jr. at his estate in Siménfalvi. The entries, which consist of short texts and an alphabet in rovás script, were made between **1627** and **1629** in Siménfalva, Szeklerland. Gábor Hosszú has published only the first two entries.

Pictures at the end of this article

1. photo: entry 1 by Mihály Bonyhai

2. photo: entry 2 by Mihály Bonyhai

3. photo: entry 3 by Mihály Bonyhai

4. photo: entry 4 by Mihály Bonyhai

In Gábor Hosszú's book, his table on page 52 shows that in these entries, **X**, **Y**, **Q** can be found with rovás signs. As I mentioned, you cannot read proof, only assertion, statement. In green I have marked the letters of the rovás monument, computer-altered by Gábor Hosszú.

5. photo: table by G. Hosszú

The upper limit of what can be considered a historical monument is 1803. To argue for rovás inscriptions later than this is unscientific if the aim is to find new letters to be incorporated into the Hungarian rovás alphabet. The Insect Atlas and the rest of the table is well after 1803. These cannot be used as a basis for the creation of new rovás letters, since we cannot create new rovás letters all at once, because this would lead to the complete disintegration of the authentic Hungarian rovás script. We must respect our ancestors' writing enough to protect it from this.

6. Picture 1: Part of table by G. Hosszú

Thus, only the letters marked with the name Bonyhai are of interest to us from this table, and I have highlighted them in Figure 6.

Gábor Hosszú claims that the sign on the right edge of picture 7/1 is the rovás letter **Q**.

Figure 7/1: Highlight from entry 1

In Figure 7/2 we see that the original letter and the computer representation differ. **A** is the original, **B** is the computer rendering. Scientific need the alteration of the original inscription is not admissible. If you have an original memory and/or a good drawing or photograph of it, use it, not one that has been altered to suit the writer's intentions, changed rovás sign.

Figure 7/2: The original and the computer version

The original clearly shows that this is the letter **U**, and the archaeologist Elek Benkő is indicated by a sound value in the table. Since Gábor Hosszú used Elek Benkő's study, it would have been correct to mention that the original author said that it was not **Q** but **U**.

8. picture 1: Elek Benkő's table with the sound values he defined

I think it's **U** and so do the experienced rovás scribes I've interviewed. I support this with the alphabet of 1680 shown in picture 9, which was also presented by Dezső Csallány, but in Sándor Forrai's *From Kűskarácsont to Sűlvester's Eve*

On page 193 it is easier to find. The tone value here is also **U and not Q**.

9. photo: alphabet and writing guide from around 1680

We also find this version of the symbol in another alphabet, from 1753, by István Dobai. Here the vowel value is **V**, since in Latin the capital letter **U** was indicated **by V**, hence the vowel value substitution. But in no case **Q**!

10. photo: alphabet by István Dobai

Back to picture 7/1. Gábor Hosszú in table Bonyhai

Mihály **SK**'s assemblage is rated X, but we don't know why from the book. However, the 3rd from the left is definitely a rovás letter S, just about one could debate whether it says **K** or whether it is the result of a pen error.

According to Gábor Hosszú, Bonyhai had already created the **Y** in Siménfalva in the 17th century. In the picture 7/1 from the left, the 2nd letter is Y. There is also no indication that the original author, Elek Benkő, thought it was **I**. If we look at the writing references, we see that he wrote all the **I** sounds - and sometimes the J - with the same letter, which we now call the long **Í**. Of course, because of the handwriting there are very small differences. So these are **I** letters, not Y letters.

Gábor Hosszú has only published the first two entries, but the other two entries I have presented here confirm that the 17th century Siménfalvi There is no **Q, X, Y** in insect memories.

Let's hope that Gábor Hosszú will retract his claims about X, Y, W, Q in the same way as he did a few years ago about his "scientific" papers on the Pauline rovás script.

Incidentally, in the same way, without proof, the **closed E** was introduced into the rovás alphabet without any basis, taking the place of the curved **H** by other authors in the 1990s.

Q, X, Y, W do not yet occur in such important 19th century dictionaries of the Hungarian language as the works of Gergely Czuczor - János Fogarasi, Mór Ballagi, János Kriza, Kálmán Szily.

In **Kis magyar grammar** we can read: *'The sounds of the Hungarian language are indicated by the following letters:...' here without **Q, X, Y, W**, and then we can read: 'This sequence of letters is **Hungarian alphabet**.'* (Endre Rácz - Etel Takács, Gondolat Publishing House, 1978, page 25)

The 2002 edition of **The Rules of Hungarian Spelling** also gives the Hungarian alphabet without **Q, W, Y, W, and** then shows how to classify Q, W, X, Y, which *"frequently occur in Hungarian writing"*, into our alphabet. (Akadémiai Kiadó, 2002, page 12)

What cannot be ignored is the fact that the 2008 Rota Commission
In correspondence and discussions I have indicated that **DZ** is two separate sounds and so is **DZS**,
and each of them is listed separately in the historical alphabet, so it is completely pointless to create a new sign for them.

The Czuczor-Fogarasi dictionary also says: *"**DS** ... (pronounced dsé) is the seventh letter in the Hungarian alphabet, and the fifth among consonants. It is one of the blended **bötük**, or sounds that are blended with each other, because **d** and **s** or **zs** are blended from **bötük** and sounds'.*

Finally, a quote from Sándor Forrai:

"...to write the Hungarian language in Latin letters is only a big at the cost of distortion or not at all. The reader is constantly witnessing the struggle of our language fought against the 'invading' foreign letters."

(From Kúskarácson to Sülvester's Eve,

1985) January 2014

SERIES CHARTARVM.

ā b c d e f g h i k l m n o p q r s t ū x y z. 3 ABCDEFG.
Onnes sūnt terniones, præter E quaternionem.

T A M Y A ' X # 9 8 2 7 3 # 8 5 + 9 X 4
ez az xij bitoj magjarsok Alphabetum kit az olozo keve
el hadak az magjarsok oroga ujszabla eiffel oraratisok 1627,
5 Gyogyi militi
BASILEAE PER HIERONYMVM PROBENIVM, ET amichal knit
NICOLAVM EPISCOPIVM, MENSE
MARTIO, M. D. LX. Professor
1941 978 4754 2871 7113 # 13M 4111 714 8 842111110 2244XY

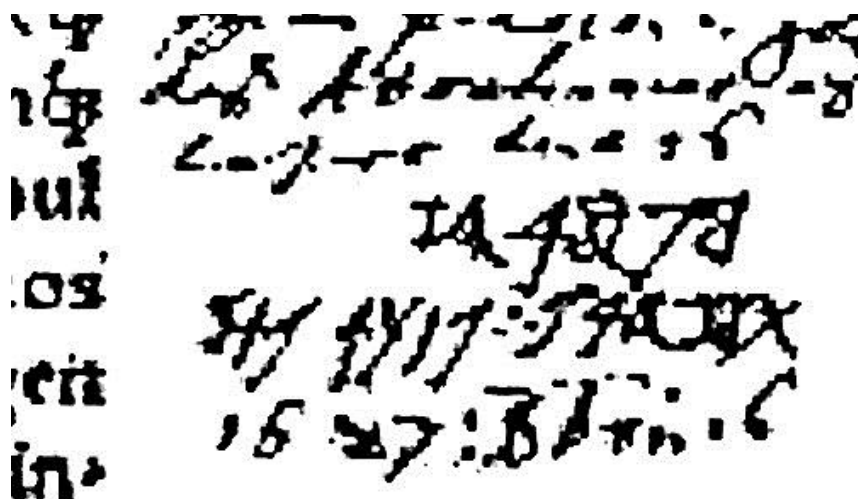
1. photo: entry 1 by Mihály Bonyhai

nibus
aneis
ratio,
indus

2. photo: entry 2 by Mihály Bonyhai

Éckel b...
909M '9TIT Y3A3
99x9y991 3M470 99T941931
Y9M98 0AT7 15T20 #4

3. photo: entry 3 by Mihály Bonyhai

4. photo: entry 4 by Mihály Bonyhai

Betű-név	Legkorábbi betűalak	Év	Emlék	Mai betűalak	Év	Emlék
DZ	𐌆	1935	Verpeléti (6.3-45. ábra)	𐌆	2001	Vér (6.3-62. ábra)
DZS	𐌆	1935	Verpeléti (6.3-45. ábra)	𐌆	1988	Balás (6.3-53. ábra)
Q	𐌆	1629	Bonyhai (6.3-27. ábra)	𐌆	2001	Vér (6.3-62. ábra)
W	𐌆	1930-as évek	Cserkész rovókés (6.3-46. ábra)	𐌆	1992	Pál Balázs (6.3-56. ábra)
X	𐌆	1629	Bonyhai (6.3-27. ábra)	𐌆	2008	Élő Rovás Konferencia ²³²
Y	𐌆	1629	Bonyhai (6.3-27. ábra)	𐌆	2001	Vér (6.3-62. ábra)

5. photo: table by G. Hosszú

Betű-név	Legkorábbi betűalak
DZ	𐌆
DZS	𐌆
Q	𐌆
W	𐌆
X	𐌆
Y	𐌆

6. Picture 1: Part of table by G. Hosszú

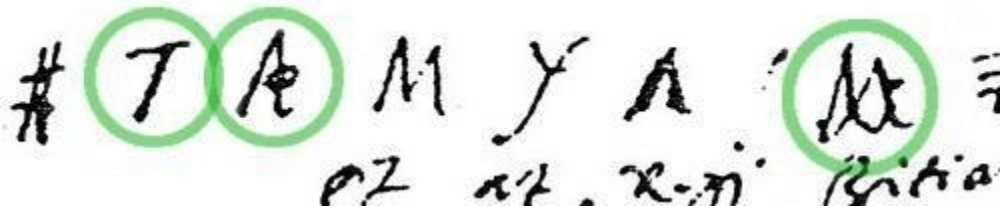

Figure 7/1: Highlight from entry 1

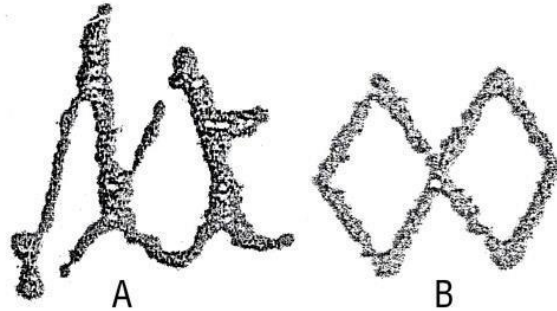
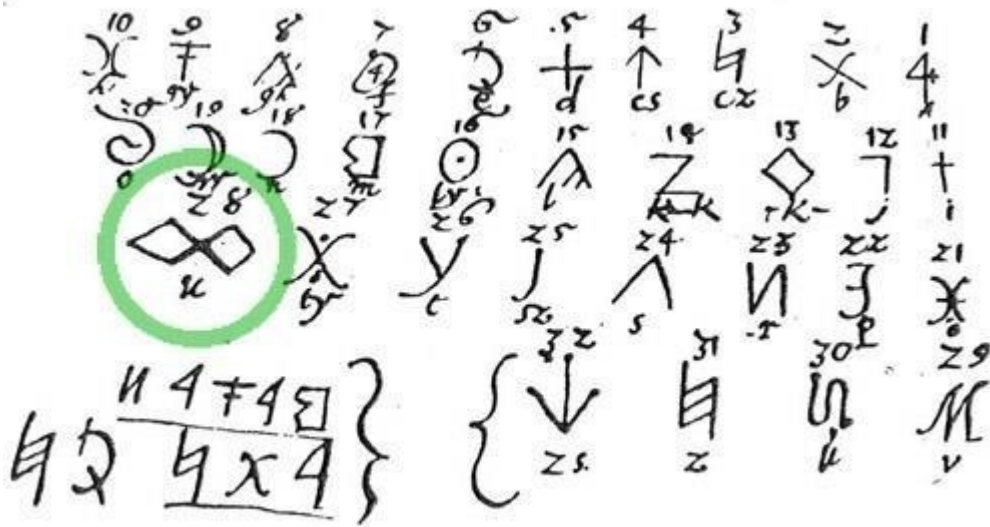

Figure 7/2: The original and the computer version

		BONYHAI		KÁJONI	
		ábécé	szöveg	ábécé	szöveg
a.	á	ʃ	ʃʃʃ	ʃ	
b		x	x	x	
c		ɸ	ɸ	↑	
cs					
d		+	+	+	
e.	é	ʒ	ʒ	ʒ	
f		θ	θ θ	θ	
g			ɸ ⁽¹⁾		
gy		ɸ		ɸ	
h		ɔ	ɔ	ɔ	
i		ʃ	ʃʃʃ	ʃ	
j		ʃ ⁽²⁾			
k		ɔ	ɔ ɔ	ɔ	
l		ʌ	ʌʌʌ	ʌ	
ly					
m		B	B B	B	
n		ʃ	ʃ	ʃ	
ny					
o.	ó	ɔ	ɔ	ɔ	
ö.	ő			x	
p		ɸ		ʃ	
r		/	/	/	
s		ʌ	ʌʌ	ʃ	
sz					
t		ʃ	ʃʃʃ	ʃ	
ty				x	
u		ʌ	ʌ ⁽¹⁾	ʌ	
ü.	ű			ʃ	
v		M	M		
z		#	# #	B	
zs			ʃ		
?		ʌ			
?				ɸ	
ligatúrák		ʃʌʃ	ʃʌʃ	ʃ	

8. picture 1: Elek Benkő's table with the sound values he defined

Ábécé és írásmutatvány, 1680 körül

9. photo: alphabet and writing guide from around 1680

Littera Sicula et Notationibus Peracti Augusti Dobai.

1 j . † c . X h † g y † A g . (x) f . † e . † d . † c s . N c z X b A a ,
 . N r . F p X ö . † o . † n y . † n . B m . † l y . W l . † k f i n . † k
 . V z s . † H . † (diamond symbol) . † I ũ M u X u y e . I & A s
 Anno 1752 die 2^a May

10. photo: alphabet by István Dobai

Van-e Q, X, Y a siménfalvi rovásbejegyzésekben?

Írta: Friedrich Klára

A székely-magyar rovásírás magyar nyelvünk hangjainak lejegyzésére tökéletesen alkalmas. Van azonban néhány hang, amely nem tartozik a magyar hangkészletbe, ezért nincs is rá rovásjelünk, rováslemlékeinkben nem fordulnak elő. Ezek a Q, X, Y és a W.

Egy 2013-ban megjelent kiadvány, a *Rovásatlasz* szerzője, Hosszú Gábor azonban kijelenti, de nem bizonyítja, hogy a 17. században keletkezett siménfalvi rovásbejegyzésekben van **Q**, **X** és **Y**.

Ennek a bizonyítatlan kijelentésnek cáfolata az írásom tárgya.

Itt most a Siménfalvi rováslemlékek között nem tárgyalom a 20. században keletkezett Siménfalvi madárrovást. Itt most csak Bonyhai Moga Mihály 17. századi bejegyzéseiről esik szó.

Ezekről Benkő Elek régész tanulmánya alapján adok tájékoztatást. (Benkő Elek: A siménfalvi rováslemlék és köre, Turán, **2005**/márc.-jún.)

1991-ben Muckenhaupt Erzsébet, a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum kutatója a csíksomlyói ferences kolostor egyik 16. sz.-ban egybekötött, több szerzőtől származó kötetében rovásírásos bejegyzéseket vett észre. A bejegyző Bonyhai Moga Mihály, aki valószínűleg román származású katolikus jószágigazgató és könyvgyűjtő ifjabb Székely Mózes siménfalvi birtokán. A bejegyzések, amelyek rövid szövegekből és egy rovás ábécéből állnak, **1627** és **1629** között történtek, a székelyföldi Siménfalván. 4 feljegyzés történt. Hosszú Gábor csak az első két beírást közölte.

Képek az írás végén

1. kép: Bonyhai Mihály 1. bejegyzése

2. kép: Bonyhai Mihály 2. bejegyzése

3. kép: Bonyhai Mihály 3. bejegyzése

4. kép: Bonyhai Mihály 4. bejegyzése

Hosszú Gábor könyvében az 52. oldalon lévő táblázatában azt mutatja, hogy e bejegyzésekben az **X**, **Y**, **Q** megtalálható rovásjelekkel. Mint említettem, bizonyítást nem olvashatunk, csak állítást, kijelentést. Zölddel jeleztem a rovásemlék Hosszú Gábor által számítógéppel átalakított betűit.

5. kép: Hosszú G. táblázata

A történelmi rovásemléknek nevezhetőség felső határa az 1803-as év. Az ennél későbbi rovásleletekkel való érvelés tudománytalan, ha az a cél, hogy új betűket építsen be valaki a magyar rovásírás betűsorába. A Rovásatlasz táblázatának többi eleme pedig jóval 1803 utáni. Ezeket nem lehet alapként felhasználni új rovásbetűk alkotására, hiszen nem alkothatunk összevissza új rovásbetűket, mert ez a hiteles magyar rovásírás teljes széteséséhez vezetne. Tisztelni kell annyira őseink írását, hogy megvédjük ettől.

6. kép: Részlet Hosszú G. táblázatából

Így számunkra e táblázatból csupán a Bonyhai névvel jelzett betűk érdekesek, ezeket kiemeltem a 6. képen.

Hosszú Gábor a 7/1. kép jobb szélén látható jelről azt állítja, hogy ez a rovás **Q** betű.

7/1. kép: Kiemelés az 1. bejegyzésből

A 7/2. képen látjuk, hogy az eredeti betű és számítógépes megjelenítése eltér egymástól. Az **A** az eredeti, a **B** a számítógépes. Tudományos igényű bizonyításnál nem megengedhető az eredeti rovásemlék átalakítása. Amennyiben van eredeti emlékünk és/vagy erről készült jó rajz vagy fénykép, akkor ezt kell használni, nem a tanulmányíró szándéka szerint átalakított, megváltoztatott rovásjelet.

7/2. kép: Az eredeti és a számítógépes változat

Az eredetin világosan látszik, hogy ez **U** betű, Benkő Elek régész is ezzel a hangértékkel jelzi táblázatában. Miután Hosszú Gábor Benkő Elek tanulmányát használta, az lett volna korrekt, ha megemlíti, hogy az eredeti szerző szerint ez nem **Q**, hanem **U** betű.

8. kép: Benkő Elek táblázata az általa meghatározott hangértékekkel

Szerintem is **U** betű és az általam megkérdezett gyakorlott rovásírók szerint is. Alátámasztom ezt a 9. képen látható 1680-as ábécével, melyet Csallány Dezső is bemutatott, de Forrai Sándor: *Küskarácsontól Sülvester estig* c. kötetében a 193. oldalon könnyebben megtalálható. A hangérték itt is **U** és nem **Q**.

9. kép: Ábécé és írásmutatvány 1680 tájáról

Egy másik ábécében is megtaláljuk ezt a jelváltozatot, 1753-ból, Dobai Istvántól. A hangértéke itt **V**, mivel a latinban a nagy nyomtatott **U** betűt a **V**-vel jelezték, innen a hangérték csere. De semmi esetre sem **Q**!

10. kép: Dobai István betűsora

Vissza a 7/1 képhez. Hosszú Gábor táblázatában Bonyhai Mihály **SK** összerovását **X**-nek értékeli, hogy miért, ezt a könyvből sajnos nem tudjuk meg. Balról a 3. azonban határozottan egy rovás S betű, csupán arról lehetne vitát nyitni, hogy **K** van-e ráírva, vagy egy tollhiba eredményét látjuk.

Hosszú Gábor szerint Bonyhai az **Y**-t is megalkotta már Siménfalván a 17. sz.-ban. A 7/1-es képen balról a 2. betű szerinte **Y**. Itt sem utal arra, hogy az eredeti szerző, Benkő Elek szerint ez **I** betű. Ha megtekintjük az írásmutatványokat, látjuk, hogy minden **I** hangot-és néha a **J**-t is ugyanazzal a betűvel írt le, melyet napjainkban hosszú **Í**-nek nevezünk. Természetesen a kézírásból adódóan egészen kis eltérések vannak. Tehát ezek **I** betűk, nem **Y**-ok.

Hosszú Gábor csak az első két beírást közölte, de az itt általam bemutatott további két bejegyzés is igazolja, hogy a XVII. századi Siménfalvi Rovásemlékekben nincsen **Q**, **X**, **Y**.

Reméljük, Hosszú Gábor az X, Y, W, Q-ra vonatkozó állításait ugyanúgy visszavonja, mint néhány éve a pálos rovásírásra vonatkozó "tudományos" dolgozatait.

Egyébként ugyanígy, bizonyítás nélkül, alaptalanul hozták be a rovásbetűk közé a **zárt E-t**, elfoglalva a hajlított **H** jelét más szerzők az 1990-es években.

A magyar nyelvnek olyan nagy jelentőségű 19. századi szótáraiban, mint Czuczor Gergely - Fogarasi János, Ballagi Mór, Kriza János, Szily Kálmán művei a **Q, X, Y, W** még nem fordul elő.

Kis magyar nyelvtan című kiadványban ezt olvashatjuk: "*A magyar nyelv hangjait a következő betűkkel jelöljük:...*" itt a **Q, X, Y, W** nélkül elősorolja betűinket, majd ezt olvashatjuk: "*A betűknek ezt a sorát **magyar ábécének** nevezzük.*" (Rácz Endre - Takács Etel, Gondolat Kiadó, 1978, 25. oldal)

A magyar helyesírás szabályai című 2002-es kiadvány a magyar ábécét szintén a **Q, W, Y, W** nélkül közli, majd bemutatja, hogy "*a magyar írásgyakorlatban gyakran előforduló*" Q, W, X, Y-t hogyan soroljuk ábécénkbe. (Akadémiai Kiadó, 2002, 12. oldal)

Nem hagyható figyelmen kívül az, melyet már a 2008-as Rovás bizottsági levelezések és viták során jeleztem, hogy a **DZ** is két külön hang és a **DZS** is, továbbá külön mindegyik szerepel a történelmi betűsorokban, tehát teljesen értelmetlen ezekre új jelet alkotni.

A Czuczor-Fogarasi szótárban is ez áll: "*a **DS** ... (kiejtve dsé) hetedik bötü a magyar ábéczerendben, s a mássalhangzók között ötödik. Az elegyült bötük, illetőleg egymással öszveforrt hangok egyike, mivel **d** és **s** vagy **zs** bötükből és hangokból vegyült*".

Végül egy idézet Forrai Sándortól:

"...a magyar nyelvet latinbetűs írással jegyezni csak nagy torzítás árán, vagy egyáltalán nem volt lehetséges. Az Olvasó minduntalan tanúja lesz annak a harcnak, ahogy nyelvünk küzdött a 'betolakodó' idegen betűkkel szemben."

(Küskarácsontól Sülvester estig, 1985)

2014 január

ā b c d e f g h i j k l m n o p q r s t ū x y z. 3 ABCDEFG.
Onnes sūnt terniones, præter E quaternionem.

T A M Y A ' M # 9 9 8 2 4 7 3 # B 5 + 9 x 4
Ez az xij. betűj. magyarok Alphab. kora kit az olozo kora
el haték az magyarok magy. nyelvén eph. marattik 1627,
5 Gypsi. nyelvén
BASILEAE PER HIERONYMVM PROBENIVM, ET MICHAEL BENT
NICOLAVM EPISCOPIVM, MENSE
MARTIO M. D. LX. Professor
1971 970 474 241 713 # 13M 411774 9 4111110 2244XY

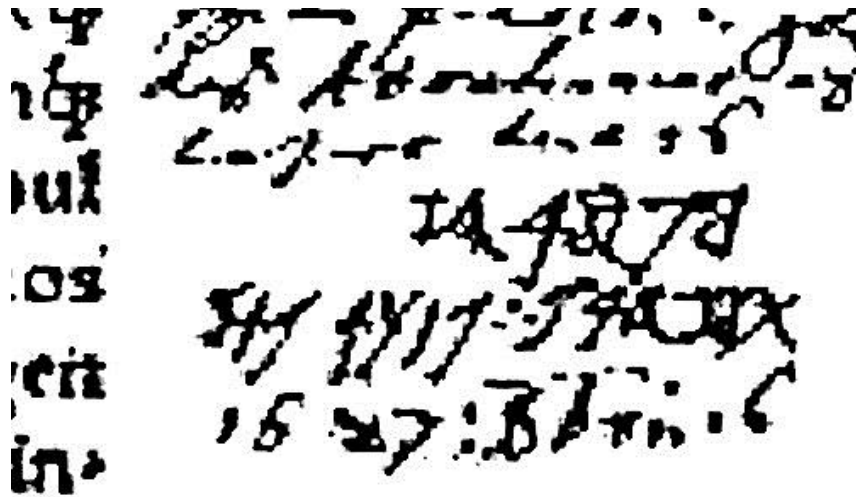
1. kép: Bonyhai Mihály 1. bejegyzése

nibus
aneis
ario,
ius

2. kép: Bonyhai Mihály 2. bejegyzése

Éckel b...
909M '4TIT Y3A3
5-99x9y09A 3M470 99T941951
Y9M98 0AT7 12T20 #4

3. kép: Bonyhai Mihály 3. bejegyzése

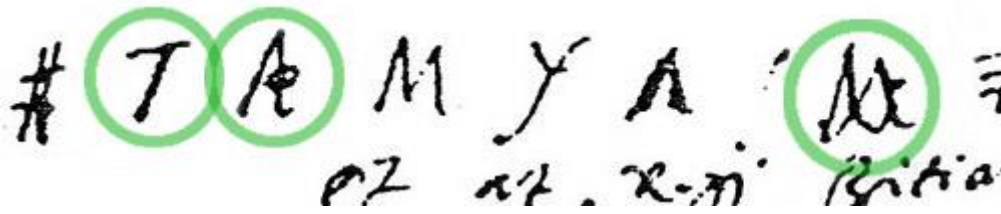
4. kép: Bonyhai Mihály 4. bejegyzése

Betű-név	Legkorábbi betűalak	Év	Emlék	Mai betűalak	Év	Emlék
DZ	𐌆	1935	Verpeléti (6.3-45. ábra)	𐌆	2001	Vér (6.3-62. ábra)
DZS	𐌆	1935	Verpeléti (6.3-45. ábra)	𐌆	1988	Balás (6.3-53. ábra)
Q	𐌆	1629	Bonyhai (6.3-27. ábra)	𐌆	2001	Vér (6.3-62. ábra)
W	𐌆	1930-as évek	Cserkész rovókés (6.3-46. ábra)	𐌆	1992	Pál Balázs (6.3-56. ábra)
X	𐌆	1629	Bonyhai (6.3-27. ábra)	𐌆	2008	Élő Rovás Konferencia ²³²
Y	𐌆	1629	Bonyhai (6.3-27. ábra)	𐌆	2001	Vér (6.3-62. ábra)

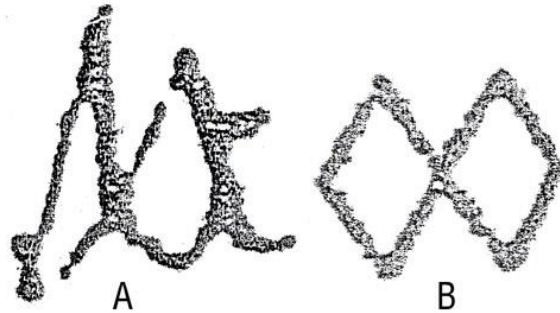
5. kép: Hosszú G. táblázata

Betű-név	Legkorábbi betűalak
DZ	𐌆
DZS	𐌆
Q	𐌆
W	𐌆
X	𐌆
Y	𐌆

6. kép: Részlet Hosszú G. táblázatából

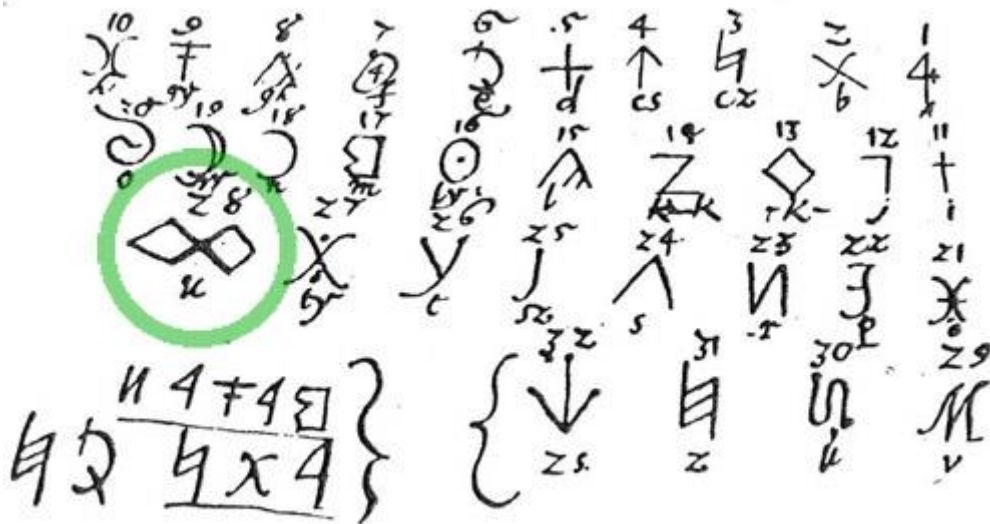
7/1. kép: Kiemelés az 1. bejegyzésből

7/2. kép: Az eredeti és a számítógépes változat

		BONYHAI		KÁJONI			BONYHAI		KÁJONI
		ábécé	szöveg	ábécé			ábécé	szöveg	ábécé
a.		4	444	4	ny				
á					o.	9	9	9	
b		x	x	x	ö.				
c		p	p	↑	ő.				x
cs					ö				
d		+	+	+	p	≠		3	
e.		3	3	3	r	/	/	/	
é					s	Λ	Λ Λ	7	
f		θ	θ θ	θ	sz				
g			≠ ⁽¹⁾		t	γ	γ γ γ	γ	
gy		≠		≠	ty				x
h		α	α	α	u	Λ	M ⁽¹⁾	M	
i		7	7 7 7	+	ü.				4
j		T ^(?)			ü				
k		◇	◇ ◇	◇	v	M	M		
l		Λ	Λ Λ Λ	Λ	z	#	# #	B	
ly					zs		γ		
m		B	B B B	B	?	Λ			
n		6	6 6 6	6	?				*
					ligatúrák	M	Λ	x	3

8. kép: Benkő Elek táblázata az általa meghatározott hangértékekkel

Abécé és írásmutatvány, 1680 körül

9. kép: Ábécé és írásmutatvány 1680 tájáról

Littera Sicula et Notationibus Perennis deperit Dobai.

.l j .t u .x h .g y .a g .x f .d e .t d .t c s .n c z .x b .a

.n r .f p .x ö .o .j n y .c n .b m .o l y .w l .k f i n .k

.v z s .h . .l i .m .x .y .e .i .a .s

Anno 1754 die 2^a May

10. kép: Dobai István betűsora